

יהודי דרום-אפריקה במלחמת העצמאות

כ־800 יהודים מדרום-אפריקה התנדבו לסייע ליישוב היהודי בארץ ישראל במלחמה על עצמאותו. תרומתם הייתה חשובה במיוחד לחיל האוויר ולחטיבה 7, אך ניתן היה למצוא אותם במערכים רבים נוספים

ייחודם של רבים מאותם החיילים - לבד מהיותם מתנדבים שהתעתדו ברובם לחזור לארצותיהם בתום המלחמה - היה ניסיונם הצבאי או מומחיותם בתחומים צבאיים נדרשים. הם נחשבו לנכס מיוחד לצה"ל הצעיר הן בשל הידע הייחודי שלהם והן בשל מניעייהם

ומ־15 במאי 1948 - גם נגד מדינות ערב. כאלף מאותם המתנדבים הגיעו מארה"ב, מאות רבות הגיעו מדרום-אפריקה, ומאות מתנדבים נוספים הגיעו מבריטניה, מצרפת, מאמריקה הלטינית ומקנדה. קבוצות קטנות יותר של מתנדבים הגיעו מארצות נוספות.

מבוא: על המח"ל

בחודשים שלאחר פרוץ מלחמת העצמאות (ב־30 בנובמבר 1947) הגיעו לארץ ישראל (מ־14 במאי 1948 - למדינת ישראל) כמה אלפי מתנדבים, כמעט כולם יהודים, כדי לסייע ליישוב במלחמתו נגד ערביי ארץ ישראל

מתנדבים מדרום-אפריקה בדרכם לישראל (בצילום משותף עם קבוצת פליטים) במחנה מעבר באיטליה, יולי 1948 | נראה שבהגיעם לארץ ישראל סייע למתנדבים מדרום-אפריקה הרגש הציוני העז שפעם בהם - יותר מאשר במתנדבים מארצות אחרות - להתגבר על בעיות מוראליות, על קשיים באינטגרציה ביחידות הצבא ובמגע עם ישראלים בכלל

ד"ר בני גשור
חוקר היסטוריה עצמאי

ייחודם של רבים מהמתנדבים היה ניסיונם הצבאי או מומחיותם בתחומים צבאיים נדרשים

שאידיגנה מועצת הנוער הציוני, החלה הפדרציה הציונית ברישום מתנדבים. פעולות גיוס מאורגנות החלו בינואר 1948 עם הגעת מיכאל קומי (Comay) - המקשר בין הפדרציה הציונית בדרום-אפריקה לסוכנות היהודית - לצורך הצגת עניינו של היישוב בקרב הקהילה ולצורך ארגון הסיוע. בפברואר הגיעו מארץ ישראל שליחים נוספים בעלי שורשים או קשרים בקרב יהדות דרום-אפריקה: יואל פלגי עם אשתו פיליס, שמוצאה מקייפטאון, קולין גילון (גלוקמן), שעמד בשנות ה-30 בראש תנועת הבונים בדרום-אפריקה, ובוריס סניור (Senior), שהיה טייס בחיל האוויר של דרום-אפריקה במלחמת העולם השנייה. פלגי עסק בגיוס חיילים מאומנים מכל הסוגים, וסניור עסק בגיוס טייסים וברכש מטוסים. בסופו של דבר הצליח להעביר לארץ ישראל כמה מטוסים על טייסהם. גילון עסק בגיוס - בעיקר בקרב תנועת הבונים.

הקהילה היהודית כולה נרתמה למעשה לעזרת היישוב בכלל ולגיוס המח"ל בפרט

פעולות הגיוס, שאותן ניהלו בתחילה בנפרד האנשים שהוזכרו, עברו תהליך גיבוש ומיסוד. ב-10 במרס 1948 נקבע שאת פעילות הגיוס תנהל הוועדה המיוחדת שהקימה לשם כך הפדרציה הציונית, וייפסקו הפעולות הנפרדות. קומי מונה לקצין הקישור בין המגייסים בדרום-אפריקה לאכ"א, נקבעו סידורי סודיות, וקומי קיבל באותו היום את ההוראות הבאות מאגף כוח אדם של ההגנה: **"אל: מייגור [כך] קומי. [...]. הנידון: גיוס דרום-אפריקה. [...]. דרישות כוח האדם.**

האלטרואיסטיים: שאיפתם לעזור ליישוב בשעותיו הקשות. הם נקראו "מתנדבי חוץ לארץ" (מח"ל) ותרמו תרומה ניכרת לכמה חילות של צה"ל - בייחוד חילות שבהם היה צורך בידע מקצועי רב. המאמר הזה עוסק במתנדבים מדרום-אפריקה.

רקע: יהדות וציונות בדרום-אפריקה

בדרום-אפריקה חיו ב-1948 כ-105 אלף יהודים - כ-4.5% מהאוכלוסייה הלבנה שהייתה מורכבת משתי קבוצות דומיננטיות: דוברי אפריקנס, ניב הולנדי, ודוברי אנגלית. היהודים השתייכו ברובם לדוברי האנגלית. רוב יהודי דרום-אפריקה היו ממוצא ליטאי ונטו עוד מארץ מוצאם להיות בעלי תודעה לאומית-יהודית חזקה - מה שבא לידי ביטוי בתמיכתם בתנועה הציונית. הציונות בדרום-אפריקה הצליחה להפוך לדומיננטית בחיי הקהילה, וזו הפכה, קרוב לוודאי, לציונית ביותר בעולם.

מלחמת העולם השנייה קירבה עוד יותר את יהדות דרום-אפריקה לציונות, שכן רבים מבין כ-10,000 היהודים ששירתו בצבאה חנו במזרח התיכון ובאו במגע עם היישוב. לאחר מלחמת העולם גברה מאוד הפעילות למען ארץ ישראל הן באמצעות מחאות נגד מדיניות בריטניה והן באמצעות פעילות מדינית. יהודי דרום-אפריקה הקימו שדולה ציונית מצליחה שנעזרה בכך שממשלת דרום-אפריקה ואישים מרכזיים אחרים בהנהגתה אהדו את הציונות.¹ אך למרות הדומיננטיות של הציונות בקהילה לא התבטא הדבר בעלייה, ומספר העולים מדרום-אפריקה בתקופת המנדט היה 259 בלבד. שיעור ניכר מהם לא החזיק מעמד וחזר לדרום-אפריקה.

התארגנות והיענות

התגבשות (בשל המגבלות שהטילו שלטונות המנדט) של קבוצות קטנות של יהודים מדרום-אפריקה לארץ ישראל החלה עוד לפני החלטת החלוקה. לאחר ההחלטה כונסה ביוהנסבורג עזרת שבה נכחו אלפי יהודים, ובה, בין היתר, נקרא הנוער היהודי להתנדב לעזרת היישוב. עם פרוץ המלחמה ובמהלכה נשלחו לארץ ישראל כספים ואספקה: כובעי פלדה, ציוד רדיו ומכ"ם, מזון ועוד.² בתחילת דצמבר 1947, לאחר עזרת נוספת

גיוס המתנדבים ייעשה לפי הסדר הבא שנקבע בהתאם לצרכי אכ"א לפי מידת דחיפותם:

1. 10 קצינים מומחים [...]
2. קצינים בעלי ניסיון קרבי או מטה [...]
3. בגיוס של טוראים וסמלים יש להתחיל מיד. המתנדבים יאורגנו ביחידות קטנות - כיתה בת 20 איש וסמל בראשה [...]
4. גיוס גדוד דרום-אפריקני שיעלה ארצה ביחידות גדולות יותר לאחר 15 למאי. לדעת קומי ופנקס אפשר יהיה לגייס עוד 700 איש [אכן תחזית מדויקת למדי של מספר המגויסים מאותה הארץ - בג"א]³

ההיענות הייתה נלהבת: הקהילה היהודית כולה נרתמה למעשה לעזרת היישוב בכלל ולגיוס המח"ל בפרט. אף על פי שהמגייסים ביקשו תחילה לגייס קצינים ומומחים צבאיים אחרים, ביקשו להתגייס חוגים רחבים הרבה יותר, למשל, מי שהיו צעירים מכדי לשרת במלחמת העולם השנייה. לקריאה לבוא לעזרת היישוב נענו כ-3,000 מבני הקהילה, ואילו המגייסים רצו גיוס סלקטיבי. למשל, המכסה שעליה חשב פלגי הייתה כ-1,000 מתנדבים.⁴ סיפר סניור:

"במשרדי הפדרציה הציונית נדהמתי למצוא מחלקת גיוס ובה רשימה של אלפי מתנדבים... טייסים, נוטים ותותחני אוויר, כוח אדם טכני מיומן במנועים ובגופי מטוס, מכ"ם ואלקטרוניקה. היו גם אחרים ללא כל ניסיון צבאי, אך מלאי התלהבות לעזור... היו מתנדבים כה רבים עד שקשה היה לבחור ביניהם. הבהרתי למועמדים כי לא יהיה כל תשלום, וכי יסופקו להם מגורים וכסף כיס בלבד."⁵

לבסוף הושגה פשרה, ולפיה שיעור מסוים של צעירים כאלה יישלח לארץ ישראל לאחר אימון בדרום-אפריקה.⁶ ואכן ההגנה קיימה בדרום-אפריקה מרכזי אימון למתנדבים בחווה בשם Bacher's Farm בטרנסוואל ובמקומות נוספים בדרום-אפריקה, שם קיבלו הרצאות ואימון חי"ר בסיסי - בדרך כלל בסופי שבוע. מרכזי האימון האלה שימשו בעיקר את אלפי המתנדבים שלא היו מומחים או בעלי מקצוע צבאיים, ורובם לא הגיעו בסופו של דבר לארץ ישראל.

אשר לגיוס, ניכרה רמה גבוהה של ארגון, של תיאום ושל יעילות במימון, ברישום ובשילוח של המתנדבים, אשר אף עברו בדיקה רפואית

לגמרי טיסות מסחריות לארץ ישראל. PAAC שימשה למעשה חברת תעופה חלופית עד הקמת אל על. מטוסי PAAC אפילו מילאו משימות צבאיות.¹⁵ נוסף על כך שימש הקו כיסוי לציאת מטוסים על טייסיהם לעזרת היישוב.¹⁶ מאוחר יותר רכשה הפדרציה שלושה מטוסים נוספים, ואלה שימשו את ישראל להקמתה של חברת תעופה חלופית שבתחילה נקראה West Air ולאחר מכן Universal Airlines. גם המטוסים האלה מילאו בעת הצורך משימות צבאיות.

תושביה הלבנים של דרום-אפריקה אהדו בדרך כלל את המפעל הציוני. הנימה בעיתוני דרום-אפריקה לאחר הכרזת המדינה הייתה לרוב אוהדת ולעיתים אף מעריצה. האהדה ניכרה גם בשטח. כך, למשל, כששבה קבוצת מתנדבים בדצמבר 1948, ציפו להם בעת חניית בניינים בפיתרסבורג מסיבה של תה ועוגות וסיוע בהמשך דרכם ליוהנסבורג. כן היו מקרים שבהם הובטח למתנדבים שמקומות העבודה שלהם יישמרו להם. לטייס מח"ל סיד כהן התאפשרה הפסקה חריגה בלימודי הרפואה באוניברסיטת ויטוטרסרנד (Witwatersrand), ואילו ג'ו וולף, שלא היה בעל אזרחות דרום-אפריקנית, ולפיכך חייב היה לדווח למשרד המטפל בזרים על צאתו ועל בואו, זכה ליחס סלחני על אי-עמידתו בתנאי הדיווח: אף שיצא בתואנה של נסיעה לחודש לאירופה וחזר אחרי כשנה, נתקל בשובו בגיחוך בלבד של הפקיד במשרד שידע היטב שנלחם לצד ישראל.¹⁷ עם זאת היו גם מקרים שבהם הקשו השלטונות מעט יותר על מתנדבים שחזרו מארץ ישראל.¹⁸

בית ספר אווירי

הקהילה בדרום-אפריקה עשתה מאמץ לתרום למאבקה של ישראל גם בדרך לא שגרתית. באוקטובר 1948 הקים ססיל מרגו בית ספר לתעופה בג'רמיסטון. הפעילה ומימנה אותו הפדרציה, והוא נועד להכשיר טייסים לחיל האוויר הישראלי הצעיר. להכשרת הטייסים הייתה אחראית חברה מסחרית בשם COMAIR (Commercial Air Services) שמנהליה היו יהודים ולא-יהודים. הליגה הדרום-אפריקאית למען ההגנה התחייבה לממן את התשלום למתנדבים, את הוצאות הלבוש שלהם ואת דמי הנסיעה לג'רמיסטון.

אף כי ממשלת דרום-אפריקה אהדה את העניין הציוני, נעשה מאמץ שהגיוס יהיה בפרופיל נמוך כדי לא להביכה

לפיכך לא עסקה הפדרציה הציונית ישירות בגיוס. במקום זאת היא הקימה ב-9 במרס 1948 - בחסות הליגה של החיילים היהודים המשוחררים - ארגון בשם "הליגה הדרום-אפריקנית לעזרת ההגנה" (South African League for Haganah) וזו גייסה מתנדבים גם בקניה, ברודזיה ובקונגו הבלגית. בראש הארגון עמד סגן נשיא הליגה של החיילים היהודים המשוחררים, ליאו קוברסקי (Kowarsky), שהיה מייג'ור בחיל הרגלים בעת המלחמה וחבר פרלמנט לאחריה. עוזרו היה שמעון "סימי" ויינסטיין (Weinstein), אף הוא קצין לשעבר בצבא, שבו שירת בתפקיד רב.¹³ נוסף על כך התבקשו המתנדבים להסתיר את דבר התנדבותם למלחמה לצד היישוב היהודי בארץ ישראל ולהקפיד לא להיראות כקבוצה בעת עלייתם למטוס.¹⁴

היחס האוהד של הממשלה המקומית לצינונות לא השתנה גם לאחר הבחירות במאי 1948, שבעקבותיהן החליף ד"ר דניאל מאלאן (Malan), ראש המפלגה הלאומית, את סמאטס. גם הממשלה החדשה נקטה מדיניות של "עצימת עין קונסטרוקטיבית" כלפי הסיוע ליישוב היהודי בארץ ישראל. בין היתר היא אישרה לקיים קו אוויר לארץ ישראל באמצעות חברת התעופה Pan African Air Charter (ובקיצור: PAAC) שאותה הפעילו יהודים מדרום-אפריקה ושהייתה בבעלותם של יהודים מבריטניה. לכאורה סיפק הקו הזה שירותי דואר במקום אלה שנתנו הבריטים לפני שעזבו את ארץ ישראל. וכך, רוב המתנדבים טסו לאירופה (בדרך כלל לרומא) ומשם המשיכו במטוסים או באוניות לארץ ישראל. שמונת המתנדבים הראשונים יצאו ב-20 באפריל 1948.

יש לציין שהמתנדבים מאמריקה ומבריטניה - בניגוד למתנדבים מדרום-אפריקה - נאלצו להיטלטל בים במשך שבועות, שכן לא עמד לרשותם קו תעופה כמו למתנדבי דרום-אפריקה. קו האוויר שימש את היישוב גם לצרכים שוטפים אחרים בתקופה שבה הופסקו כמעט

לפני צאתם. ניכרה גם רמה גבוהה יחסית של דאגה למתנדבים לאחר הגעתם לארץ ישראל. זו התבטאה במתן אמצעים כספיים, חבילות, שירותי דואר וטלפון, בילויים לשעות הפנאי וכיו"ב,⁷ ואף הייתה מקור לחיקוי ולקנאה של מתנדבים מארצות אחרות.⁸ לאחר המלחמה סייעה הקהילה היהודית למתנדבים שרצו להישאר בישראל.

נוסף על ההגנה עסקו בגיוס מתנדבים נציגות האצ"ל בדרום-אפריקה בראשות רפאל קוטלוביץ (Kotlowitz), שרשם כמה מאות מועמדים,⁹ ו"הלגיון העברי של דרום-אפריקה", בראשות ויקטור מייקלסון (Michelson) הקרוב לו פוליטית. כן קיים האצ"ל מרכזים לאימון מתנדבים.

בעוד שההגנה וקוטלוביץ עבדו בפרופיל נמוך, הלגיון העברי לפרסם את פעולותיו ככל האפשר, והתעוררו חיכוכים הן על הרקע הזה והן על רקע עקרוני יותר של גיוס שלא תחת כנפי הסוכנות והפיצול במאמצים שנובע ממנו. בסופו של דבר הוסכם שמתנדבי האצ"ל יצורפו לאלה של ההגנה.¹⁰ לא כל המתנדבים דרך האצ"ל עשו זאת מתוך מודעות פוליטית. היו בהם מי שפנו לאצ"ל כיוון שנואשו מסיכוייהם לצאת על פי התור שקבעה הפדרציה.¹¹

מתנדבים מעטים מדרום-אפריקה הגיעו לארץ ישראל שלא בדרך הממוסדת. בתחילת מאי 1948 הגיעו לארץ ישראל כמה טייסים (ובהם בוריס סניור) מדרום-אפריקה על מטוסייהם לאחר שחצו את יבשת אפריקה לאורכה. בספטמבר הגיעה לישראל אונייה דנית ובה - נוסף על מזון וציוד שאינו צבאי במובהק שאספה הפדרציה הציונית בדרום-אפריקה - כמה מתנדבים שהפליגו ישירות מדרום-אפריקה.¹²

"עצימת עיניים קונסטרוקטיבית"

אף כי ממשלת דרום-אפריקה, כולל ראש הממשלה יאן סמאטס (Smuts), אהדה את העניין הציוני, הרי נעשה מאמץ שהגיוס יהיה בפרופיל נמוך כדי לא להביכה. יש לדעת שהחוק המקומי אסר התגייסות נגד מדינות שדרום-אפריקה אינה במצב מלחמה איתן וכן יש לזכור שדרום-אפריקה הייתה חברה בחבר העמים הבריטי. כידוע, מדיניות בריטניה הייתה הרבה יותר מסויגת כלפי העניין הציוני באותה העת.

טייסים מתנדבים, משמאל לימין: אייבי נתן (הודו), רוי שפירא (דרום-אפריקה), אירווי פלדשטיין (ארה"ב) ובן סטורי (קנדה) | בתחילת מאי 1948 הגיעו לארץ ישראל כמה טייסים מדרום-אפריקה על מטוסיהם לאחר שחצו את יבשת אפריקה לאורכה

הפעלת בית הספר נעזרה אף היא בעצימת עין קונסטרוקטיבית של השלטונות ואפילו בסיוע פעיל חשאי: ממשלת דרום-אפריקה החכירה בתשלום סמלי מטוסים וציוד לחברה. מתוך כ-200 מועמדים נבחרו 25 על פי קריטריונים כמו מצב רפואי, ניסיון קודם בתחום התעופה, השכלה וציונים במוסדות ההשכלה. המתנדבים למדו נוסף על טיסה גם עברית, גיאוגרפיה, היסטוריה ותולדות הציונות. 13 מבוגרי בית הספר הגיעו בסופו של דבר לישראל - אך רק לאחר סיום הקרבות.¹⁹

בחטיבה 7, אשר היה לה חלק מכריע בהשתלטות על הגליל, היו עשרות רבות של לוחמים מדרום-אפריקה

קווים לדמותם של המתנדבים מדרום-אפריקה

המתנדבים מדרום-אפריקה הגיעו - יותר מאשר אחרים - מתוך רגש ציוני. כך, למשל, כמעט כל הבאים מדרום-אפריקה היו מתנדבים ממש שלא קיבלו שכר, ואילו שיעור גבוה מבין המתנדבים האמריקנים - צוותי אוויר וקרקע, למשל - היו למעשה שכירים שהשתכרו מאות דולרים בחודש - סכומים נאים מאוד בסוף שנות ה-40 של המאה הקודמת. נראה שבהגיעם לארץ ישראל סייע להם הרגש הציוני הזה - יותר מאשר למתנדבים מארצות אחרות - להתגבר על בעיות מוראליות ועל קשיים באינטגרציה ביחידות הצבא ובמגע עם ישראלים בכלל. על היחס החם שקיבלו בארץ המתנדבים מדרום-אפריקה סיפר לי המתנדב אלי איזרו (Isserow):

"אם אתה בישראל ואומר שאתה מדרום-אפריקה - הכול פתוח בפניך. הישראלים באמת קידמו בברכה דרום-אפריקנים"²⁰

הם זכו גם להערכת חבריהם לנשק בכלל²¹ ולהערכת המתנדבים האחרים בפרט.²²

מה עשיתם בשביל מדינה?

בסך הכול הגיעו לארץ ישראל כ-800 מתנדבים מדרום-אפריקה. לא כולם שירתו בצה"ל. היו בהם אנשי רפואה שהלכו לעבוד בבתי חולים, והיו מתנדבים שהלכו לעבוד בקיבוצים ואפילו במפעלים שונים.

תרומתם של מתנדבי דרום-אפריקה לצה"ל בולטת במיוחד בחיל האוויר: דב יהודה היה מנהל המבצעים, הרולד "סמוקי" סיימון ("Smoky" Simon) היה קצין מבצעי האוויר

יהדות דרום-אפריקה הרימה תרומה מרשימה למאבקה של ישראל לעצמאותה ושלחה את שיעור המתנדבים הגדול ביותר

של החיל, ובוריס סניור היה טייס ובמשך זמן מה פיקד על בסיס שדה דב בתל-אביב. סיד כהן ודני רוזין היו מפקדי טייסות, ולאחר נוספו עשרות אנשי צוות אוויר. כן בלט חלקם של מתנדבי דרום-אפריקה ביחידת המכ"ם העוברית.

ססיל מרגו, שהוזכר קודם לכן, ושהיה טייס מפציץ במלחמת העולם השנייה ולאחר המלחמה פיקד על טייסת, שימש זמן מה יועץ מומחה לחיל האוויר. על פי עדות אחת, כך גוריון הציע לו לפקד על חיל האוויר, אלא שהוא סירב.²³ לצד מרגו פעל דרום-אפריקני אחר, שהיה סגנו במלחמת העולם, טרבור זוסמן. השניים חזרו לארצם לאחר כמה שבועות, ומרגו, כאמור, הפעיל בהמשך את בית הספר האווירי בגרמיסטון.

ונחזור לקרקע. בחטיבה 7, אשר היה לה חלק מכריע בהשתלטות על הגליל, היו עשרות רבות של לוחמים מדרום-אפריקה. מתנדבים מעטים יותר היו בחטיבה 8 שלחמה באזור המרכז ואחר כך בדרום. אלה שירתו בעיקר בגדוד הקומנדו (89), אך גם ביחידות משנה אחרות: מפקד פלוגת הטנקים הכבדים בגדוד 82 שבחטיבה 8 היה קלייב סלבי (Selbi). כמו כן היו מתנדבים

דרום-אפריקנים אחדים בגדוד 34 של חטיבת אלכסנדרוני, בגדוד 9 של חטיבת הנגב ובחיל התותחנים.

בשירותים הרפואיים היו יוצאי דרום-אפריקה הרוב בין המתנדבים, וביניהם בלט ליונל מלצר ששימש למעשה סגן מפקד חיל הרפואה. עימו באה משלחת גדולה של אנשי רפואה: רופאים, פסיכיאטרים, אורתופדים, מנתחים פלסטיים, בעלי מקצועות פארא-רפואיים ואחיות.

סיכום

יהדות דרום-אפריקה הרימה תרומה מרשימה למאבקה של ישראל לעצמאותה, ומבין קהילות היהודים הגדולות שלחה את שיעור המתנדבים הגדול ביותר.²⁴ בתשתיתה של התרומה הזאת עמדו רגש יהודי-לאומי איתן, שאליו נלוותה ציונות שורשית, מורשת היהדות הליטאית. כל אלה נסתייעו באהדה כמעט גלויה של הרשויות, שאיפשרו לרוב המתנדבים להגיע בקלות ובמהירות - באופן יחסי - ומנעו לבטים של נאמנות כפולה. דמותם הקולקטיבית של מתנדבי דרום-אפריקה סייעה, ללא ספק, לקליטה חלקה יחסית בצה"ל, ולתרומתם לא נלוו בעיות שאיפיינו לעיתים מתנדבים מארצות אחרות.

המחבר מבקש להודות לג'וזף וולף מאילנייה על הערותיו הבונות ועל עדויות מכלי ראשון שלא ניתן היה להשיגן בשום דרך אחרת.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות באתר מערכות